

L'EDUCACIÓ. ENTRE LA FILOSOFIA I LA PEDAGOGIA

MARTÍ TEIXIDÓ I PLANAS
Societat Catalana de Pedagogia

El lloc de l'educació

Educació, dos vectors: fer florir la capacitat de la persona i situar-la adequadament en la societat. Continuïm evolutiu orgànic i cultural. L'ha de fer l'animal humà individual de manera integral com l'ha fet el gènere humà, la Humanitat, de manera diversa. Un procés evolutiu que va de la biologia a l'infinit que projectem els humans. La filosofia obre el camí incert completant la conducta instintiva però ha d'aprofitar les calçades ja construïdes en el temps passat amb la ciència: psicologia, sociologia, neurociència, lingüística que aporten bona part de seguretat però sempre queda oberta a la llibertat, apuntant finalitats, segons cosmovisió i sentit de la vida. La política haurà de donar el mínim comú divisor (unitari) politicoètic que tots han de respectar, deixant obertes les ètiques i les filosofies com a màxim comú múltiple i divers al que cadascú pugui aspirar.

Amb la ciència hem comprès que el monocultiu agrícola, que el monolingüisme, que la monarquia, que el monoteisme i la monoeconomia esdevenen arriscats amb perill de perdre tot que què hem assolit amb la cultura. La diversitat de cultius frena la propagació de plagues, la diversitat de

llengües evita el pensament únic, la democràcia estableix la divisió de poders i la participació, l'experiència de la divinitat o de l'esperit sempre ha estat diversa malgrat els poders que l'han volgut controlar. La monoeconomia, ja ho hem vist, ens duu a l'especulació, a les bombolles i a les estafes encara que en diuen crisis.

La filosofia, i ja abans la religió, han donat el sentit a l'educació, d'entrada com a socialització comuna i els qui progressaven amb coneixement i acció podien fer una interiorització personal. A través de lleis i prescripcions amb fonament s'induïa una conducta que els humans practicaven sense discussió. Amb el temps sempre s'han vist utilitzacions i rigorismes interessats que poden haver ocultat el fonament de saviesa pel qual havien estat donades. Amb els il·lustrats, ja al segle XIX, s'inicia la secularització de la societat i la religió passa a l'esfera personal, La filosofia apunta les finalitats de l'educació amb voluntat universalista però la filosofia és diversitat per ella mateixa i Comte apunta la sociologia com a religió de la societat talment com la física explica les lleis de la natura. La sociologia com a ciència ha progressat molt, pot explicar la complexitat i diversitat però no pot marcar finalitats i donar normes d'acció.

La llibertat i el lliure pensament de la modernitat amplificats pels mitjans de comunicació de massa del segle XX i les tecnologies informàtiques i dispositius de comunicació digital del segle XXI han esborrat la socialització primària, aquell comportament comú que no es discuteix i per tant que es pot inculcar a la infància. Ara, sense la base de la socialització primària, l'educació ha esdevingut més incerta. D'altra banda, la comunicació de massa cerca la màxima audiència i consum i per això presenta novetats contínues i s'afanya a presentar allò que no s'ha vist mai, allò que trenca les normes i tot el que pugui ser provocació. Si venim en temps reculats d'una societat submissa on la majoria de la població tenia l'obediència per norma i valor, avui ens

trobem en una societat on cadascú hi diu la seva, tota opinió es considera respectable però amb les xarxes digitals la majoria numèrica es dona per bona i imposa respecte. Tot per l'audiència i tot per aconseguir *likes* que tard o d'hora es tradueixen en beneficis econòmics, per a alguns.

L'educació, procés de construcció personal i social

El procés primordial. Ésser biològic humanitzat amb la religió que transmetia una cosmovisió i sentit de vida amb rituals i alhora donava normes d'acció pràctica per a la salut personal i la vida social. Aquest procés, amb el temps, ha esdevingut cada vegada més complex. Vegem el procés històric. El procés de construcció personal i social, continuïtat del desenvolupament biològic, consistia en maduració i hominització per a la major part de la població, una socialització primària. La paideia o humanitats que apareixen més tard quedaven restringides a les classes selectes pràcticament fins al Renaixement. La reforma protestant de Luther va posar l'accent en la lectura de la Bíblia i una fe personal coincidint amb la potència de la impremta. Les congregacions van començar a impulsar escoles per tal que s'aprenguessin a llegir. Comenius es el eferent més clar d'aquesta preocupació, centrada en el mètode, *Didàctica Magna* (1635), un procediment per a instruir a tots en totes les coses a les repúbliques cristianes. És l'inici de la pedagogia científica sense contradicció amb la filosofia. La cosmovisió i valors són els de la Bíblia però s'interessa per la instrucció en les llengües que es parlen a les que es tradueix la Bíblia, per desenvolupar la intuïció i per tecnificar l'ensenyament amb procediments i instruments com el llibre escolar. Cent anys més tard, amb la revolució burgesa il·lustrada, progressa la llibertat de consciència i Herbart elabora la *Pedagogia general derivada de la fi de l'educació* (1804) i fonamentada en la psicologia, filosòfica encara. Abans, Rousseau ja havia

escrit *Emili o de l'educació* (1762) una filosofia naturalista que havia tingut una gran difusió.

El primer informe de la Unesco *Aprendre a ser*¹ va articular molt bé l'educació entre filosofia, ciència, tècnica i art: “Pedagogia, art antic, ciència nova”, “Cap a la ciutat educativa”. L'educació és un procés personal i social que acaba escapant a tot control. És com una energia radioactiva que travessa murs i portes i penetra arreu, i en aquest cas no hi ha el plom protector. Els intents de protecció dels infants d'altres influències han estat ineficaços. I d'altra banda, la més acurada educació familiar i escolar es veu afectada per efectes educatius ambientals i de procedència diversa¹.

A la comunitat no-violenta de Lanza del Vasto, L'Arche (La Borie Noble, Llenguadoc, France), educaven els infants a la comunitat però els adolescents frissaven pel món exterior i van veure que havien de dur-los a l'escola local sens perjudici e la seva identitat no-violenta i vegetariana. Les comunitats Amish d'EUA han de dur els fills a les escoles locals per prescripció legal en el període de l'educació bàsica. Els adolescents d'avui amb els dispositius mòbils reben tota mena d'influències doncs les recomanacions de control parental o la prohibició d'ús escolar són protecció passiva gens eficaç.

Una altra deriva ha estat reduir l'educació a una qüestió tècnica. Centrar-ho tot en el com s'educa. El filòsof Octavi Fullat reaccionava amb contundència dient que el que li interessa són les finalitats de l'educació; com es faci no és el que li interessa. Certament, des mitjans del segle XX l'atenció s'ha centrat en categoritzar i tecnificar l'educació per assolir objectius o resultats. La incoherència és evident, hem absolutitzat el què sols són mitjans i hem relativitzat

1. UNESCO, Comissió Faure (1972): *Aprendre à être / Learning to be / Aprendre a ser*. En castellà, Madrid, Alianza/Unesco, 1973.

les finalitats de l'educació amb moltes proclames de valors. Justament pensem que hem d'encarar l'aparent antítesi perquè és una antinòmia irreductible. L'educació ha de tenir finalitats clares i alhora ha de disposar de procediments coherents amb les finalitats que en altre cas poden esdevenir finalitats ocultes. Darrera de tanta tecnificació, ¿hem volgut realment educar ciutadans amb pensament propi i capaços de conuiu en una societat diversa? Escrit això, consulto Xirau, *Filosofia i educació* (1930) i transcric:

Davant l'infant matèria dúctil i mal-leable-, proveïts dels mitjans i de les aptituds necessaris per estructurar-lo i donar-li forma, què farem? Entre les múltiples formes possibles, on buscarem un punt de referència que ens permeti elegir amb encert? Al problema dels mitjans se sobreposa el dels fins. Abans de decidit *com* ho farem, ens hem de demanar *què* farem. L'art, la tècnica, es troben sempre subordinats a un fi, a un propòsit, a una idea, a una idealitat.²

La institucionalització de l'educació

Hi ha un salt qualitatiu quan es passa de socialització a educació. Inicialment va ser un privilegi de selecció social. Comporta una atenció especial a la infància aplegant-los junts, com Plató ja proposava a *La República*. A través de la instrucció universal els il·lustrats van estendre-ho a tota la població però posant l'accent en els aspectes tècnics (lectura, escriptura i càlcul aritmètic) i una cosmovisió racionalista. La cosmovisió i sentit de la vida en una societat diversa es deixa per a la tradició familiar o agrupació religiosa.

La uniformitat de l'escola dels il·lustrats, el model més clar és del de l'escola pública de Jules Ferry a France

2. Joaquim XIRAU (1930): *Obras completas II. Escritos sobre educación y sobre el humanismo hispánico*. Barcelona, Rubí: Anthropos 1999, p. 376-377.

(1881), va començar a ésser contestat des d'una filosofia existencialista que promou que cada persona doni sentit a la seva vida. Alhora, la burgesia industrial i els professionals amb solvència econòmica volien una educació diferent per als seus fills i a finals del segle XIX comencen a aparèixer a Europa les escoles noves que trobaran fonament en la psicologia científica i s'estendran durant la primera meitat del segle XX com l'Escola Activa que vol respondre al desenvolupament personal de l'infant i alhora preparar-lo per a viure en la societat tecnificada. El moviment de l'Escola Activa va comportar la fundació d'escoles privades a excepció de Catalunya on van ser les institucions públiques que van impulsar la renovació pedagògica. La variant activa de l'Escola Moderna de Freinet es va estendre per escoles públiques.

Els darrers cinquanta anys s'ha produït una hibridació de l'educació a les escoles. No es pot parlar en sentit estricte d'escoles tradicionals atès que han incorporat molts procediments i recursos de l'escola activa però la seva filosofia de personalització i socialització queda desdibuixada. Es manté l'organització instructiva de cursos i nivells per edat amb algunes variacions que no alteren el model.

Fa quinze anys han aparegut un conjunt d'iniciatives diverses que apunten a la innovació. Unes per superar els limitats resultats escolars, d'altres per evitar les rutines i l'escola feixuga. En ambdós casos influïdes per la innovació tecnològica i la disponibilitat de tecnologies de la informació i comunicació. Les finalitats de l'educació i la filosofia que les sustenta queden ocultes en terminologia abstracta: escola lliure i viva, qualitat de l'educació, ensenyament competencial, transformació del sistema educatiu, escola avançada, treball per projectes, aprenentatge apoderador, ambients o espais d'aprenentatge. En tot cas, hi ha coincidència en el dir de les finalitats i valors però la implementació és imprecisa i dona lloc a interpretacions

diverses i diferents. No veiem un moviment de les escoles per la renovació pedagògica en el sentit d'Artur Martorell, escoles diferents que tenen en comú un programa mínim. Tanmateix, sota els mateixos epígrafs es troben pràctiques dissemblants sense una filosofia que les vinculi³.

Es parla molt dels valors a l'escola i la societat espera que es promogui la pau, que no es faci segregació, que es promogui l'alimentació sana, que es sensibilitzi de l'excés de residus i la conveniència de reciclar, que es denunciïn els comportaments sexistes i la violència de gènere... però observant infants i joves en temps informal veiem que hi ha una competitivitat latent, que es convida als aniversaris als més semblants, que consumeixen llepolies i brioxeria industrial, que llencen tota mena d'envasos individuals, que els nens identifiquen totes les marques de motos i autos mentre les nenes acorden vestir-se com els dicta la moda, que lamentablement hi ha infants assetjats i no són vistos. A l'escola s'accepten uns valors que queden bé però en sortir de l'escola s'imposen els valors subjacents a la publicitat i el consum. I si s'entra als jocs d'internet amb un avatar se li ha de donar (comprar) el que calgui per construir una identitat.

L'educació en valors està marcada pels mitjans de comunicació i de consum que no són els que presenten els mestres i professors, verbalment o amb tallers i debats. Les famílies que intenten transmetre valors han de fer equilibris durant l'adolescència per no trencar la comunicació familiar.

Els docents se senten desautoritzats davant la força persuasiva dels mitjans i les famílies se senten impotents.

3. Artur MARTORELL (1963): *Cómo realizar prácticamente una escuela nueva*. Barcelona: Nova Terra, 1965. Versió en català de El Mall i Grup Promotor 1979

L'agrupació religiosa (escoles dominicals o catequesis) o l'associació de lleure social (escoltisme, castellers...) són possiblement les que poden transmetre valors que van arrelant. Amb tot, la marxa de l'adolescència i primera joventut serà un trànsit llarg que pot ocultar aquests valors sembrats en la infància fins a nova ocasió.

Entre filosofia i pedagogia

La pedagogia, ciència de l'educació s'ha de fonamentar en el coneixement aportat per diverses ciències, psicologia, sociologia, neurociència i lingüística com les més rellevants. La pedagogia ha de fer una construcció integrada d'aquests coneixements especialitzats i enginyar instruments i recursos amb normes d'acció que els educadors han de contextualitzar, decidir, en cada situació. Tot això és possible per la construcció científica acumulada però les finalitats de l'educació responen a la cosmovisió, antropologia i sentit de la vida que aporta la filosofia, necessàriament com a filosofies de l'educació, en plural.

La filosofia ha d'orientar l'educació en tres dimensions:

- *Epistemologia*. Suscitant lògica, mètode, raonament crític, diàleg, acceptació de la diversitat irreductible i tot allò que ens interroga. Dimensió racional.

- *Pensament*. Donant a conèixer creences, ideologies, filosofies, rituals, tot allò que gratifica per sentit o per contemplació i també tot allò que ens inquieta. Dimensió emocional.

- *Ètica, estètica, poètica, arts, política*. Dimensió aplicada a l'acció.

La filosofia personalista (de Mounier a Ricoeur, amb Xirau a Catalunya) és la que millor podria orientar l'educació de manera oberta en la societat actual. Filosofia del jo, del tu com jo, del nosaltres fent possible que tots els altres siguin nos. Manté els principis de la modernitat: llibertat,

igualtat, fraternitat amplemment assumits encara que incomplets. I sense encobrir fraternitat, atès que és una metàfora més clara al costat de les abstraccions de llibertat, igualtat i solidaritat.

Educació en la filosofia

La filosofia era matèria d'estudi per als que seguien estudis secundaris, començant per la història com a descripció, explicació i potser interpretació i seguint per la presentació de temes bàsics de la filosofia sovint sense arribar a l'actualitat. La filosofia com a pràctica a l'escola d'avui ha de començar a la primera infància. Fa més de trenta anys que es va difondre el projecte Filosofia 6/18⁴, (amb textos elaborats a EUA, 1974), va tenir bona acceptació. *Atreveix-te a pensar* va ser la invitació i la conversa, a partir del text, el procediment. No s'hauria de deixar mai de banda que el llenguatge construeix pensament i aprenent a parlar s'aprèn a pensar.

La didàctica és la pràctica de la pedagogia directament centrada en el com s'ha d'adequar a l'edat evolutiva dels infants i joves⁵. La filosofia com a extracte d'estudis de casos presentats narrativament. Recordem les Historietes exemplars de Folch i Torres o les narracions inacabades per dramatitzar de Carme Aymerich. Els grans drames del teatre Grec o de Shakespeare, els contes de Tostói o de Dostoyevski, però també de Calders i de Martí i Pol són narracions

4. Filosofia per a infants va ser un programa desenvolupat per Matthew Lipman que a Catalunya es va difondre fa trenta anys per iniciativa dels professors Josep M. Terricabras, Irene de Puig i equip que varen posar a punt traduccions adaptades a la llengua catalana.

5. Aplico de manera lliure les formes de comprensió descrites per Kieran Egan, que considero consistents i suggerents. IERG, grup de recerca focalitzat en la imaginació en educació. <http://ierg.ca/>

per al debat filosòfic. La narrativa actual és literària però també les cançons, cinema, televisió, sèries i animació. Formen part del consum dels infants i joves, són textos per a l'educació filosòfica inicial.

La filosofia arriba avui a tots els ciutadans, a cada llar i especialment als joves. Un spot de publicitat a la televisió o a la ràdio és un relat amb filosofia. Les lletres de temes de música dels grups i autors actuals són textos per a comprendre i interpretar. Per tot arreu es té accés a narracions verboicòniques, textos d'imatges.

La filosofia avui és per a tots els ciutadans i per a tots els alumnes i ha de començar per l'actualitat, pel que ja és present, filosofia de la vida quotidiana. Més endavant es presenten textos en conserva perquè són de qualitat selecta. No es poden deixar de banda els rituals que són ben presents en els concerts musicals massius o en els esdeveniments esportius. Alguns rituals ben mesurats han de formar part de l'educació i s'hauria de superar l'atractiu per simple provocació. L'hermenèutica del llenguatge no pot quedar reservada als especialistes. Cal aplicar l'hermenèutica a la comunicació, particularment quan té part simbòlica. L'anàlisi semiòtica de denotació i connotació s'ha d'incorporar a la lògica. De l'objecte al dibuix, del símbol al signe analitzant grafitis, murals, trens "il·lustrats", tatuatges. Tot això estudiat per la semiòtica i per la sociologia ha de ser incorporat a la filosofia. Si la filosofia ha anat generant ciències autònomes amb objecte i metodologia pròpies, ara la filosofia ha de començar escoltant les ciències encara que el seu recorregut seguirà sent obert i incert.